

FYZIKA PRO I. ROČNÍK GYMNÁZIA - MECHANIKA

DYNAMIKA HMOTNÉHO BODU 2

Mgr. Monika Bouchalová

Gymnázium, Havířov-Město, Komenského 2, p.o.

3. DYNAMIKA

- 3.7. smykové tření a valivý odpor
- 3.8. dostředivá síla
- 3.9. IVS, Galileiho princip relativity
- 3.10. NVS, setrvačné síly
- 3.11. otáčející se vztažné soustavy

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

Je fyzikální jev, který vzniká při posouvání (smýkání) jednoho tělesa po povrchu jiného tělesa.

Jeho původ je v nerovnosti obou styčných ploch, kterými se tělesa vzájemně dotýkají.

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

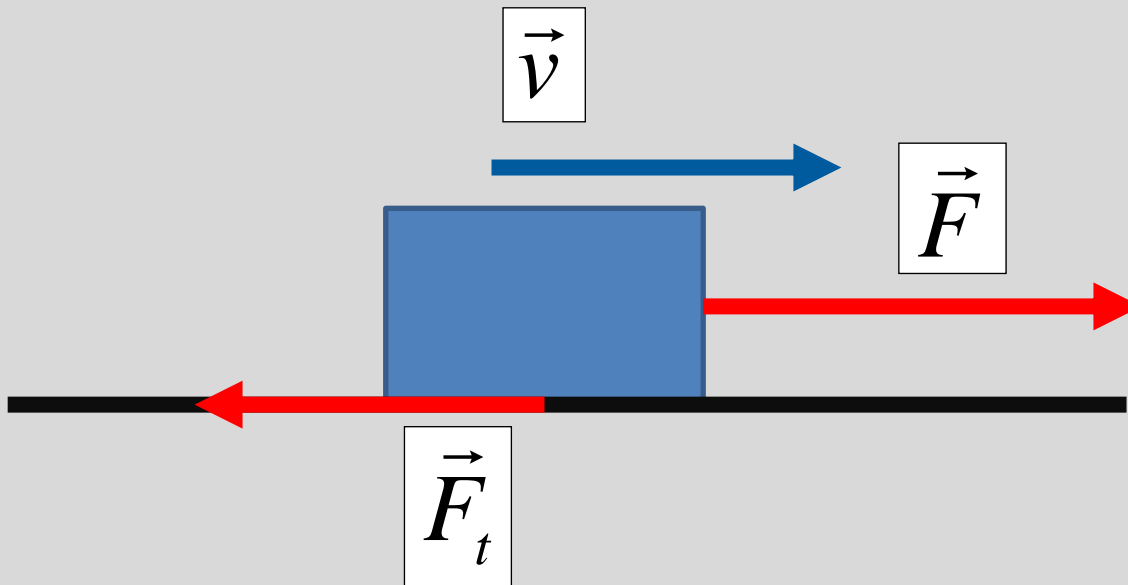
třecí síla F_t

- vzniká při pohybu tělesa v látkovém prostředí nebo po povrchu jiných těles
- působíště je na stykové ploše obou těles
- směr míří vždy proti směru rychlosti tělesa

F – vnější síla působící na těleso

F_v – výsledná síla působící na těleso

$$\vec{F}_v = \vec{F} + \vec{F}_t$$

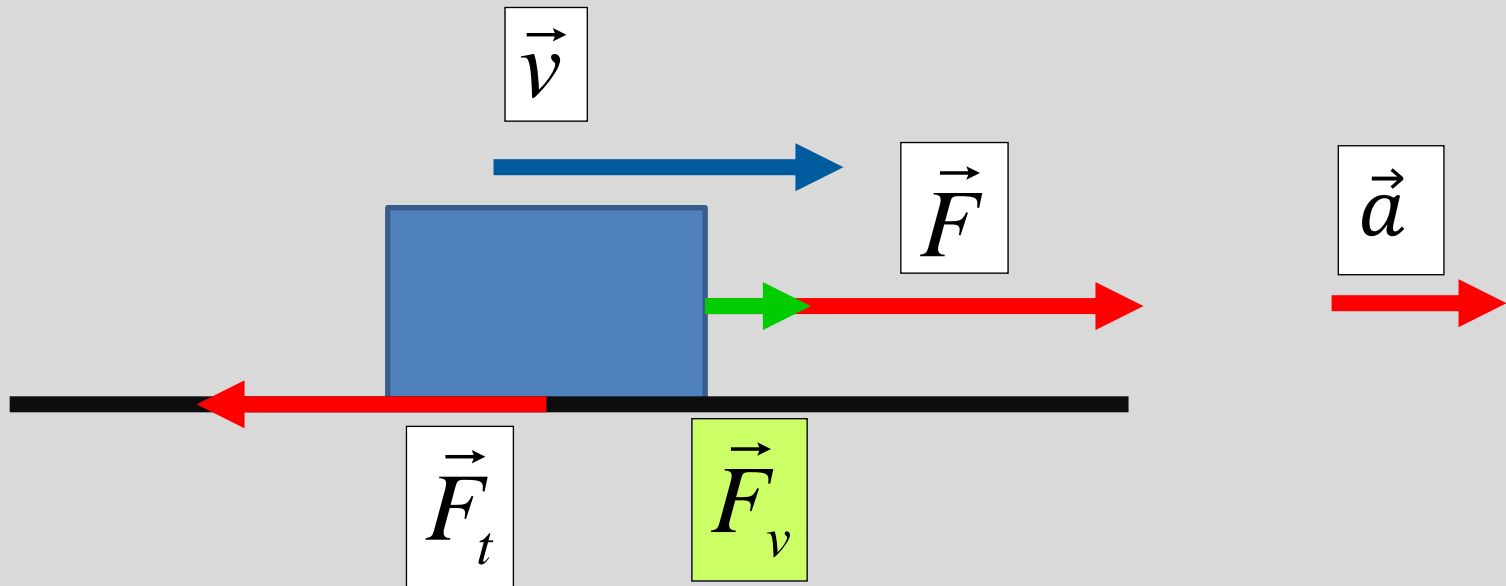
3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

- $F > F_t$

$$\vec{F}_v = \vec{F} + \vec{F}_t$$

těleso se pohybuje rovnoměrně zrychleně

$$F_v = F - F_t$$

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

$$\vec{F}_v = \vec{F} + \vec{F}_t$$

- $F > F_t$

těleso se pohybuje rovnoměrně zrychleně

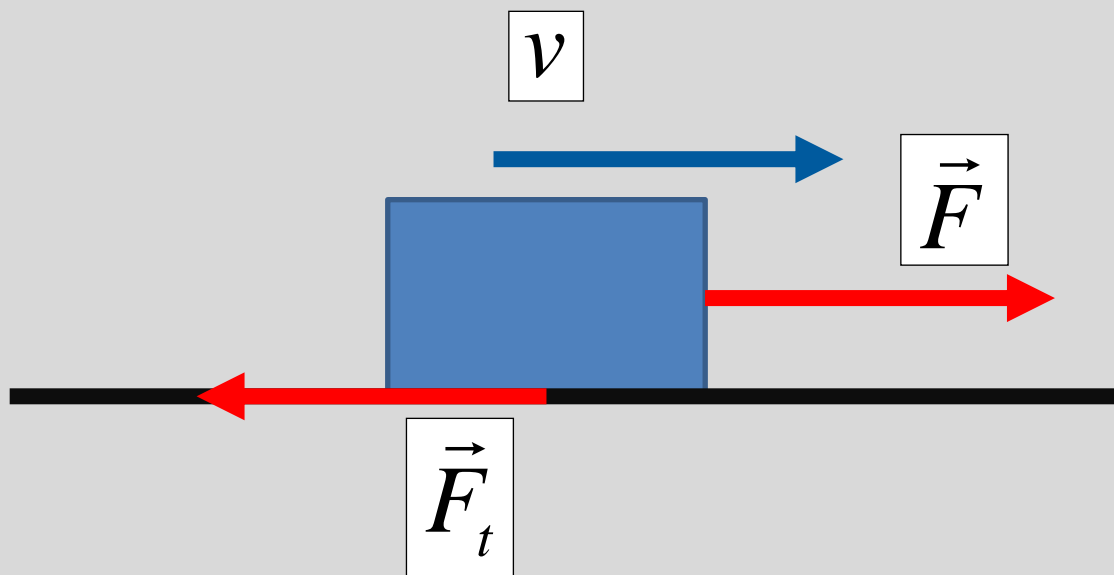
$$F_v = F - F_t$$

- $F = F_t$

těleso zůstává v klidu

nebo pohybu rovnoměrně přímočarém

$$F_v = 0N$$

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

$$\vec{F}_v = \vec{F} + \vec{F}_t$$

- $F > F_t$

těleso se pohybuje rovnoměrně zrychleně

$$F_v = F - F_t$$

- $F = F_t$

těleso zůstává v klidu

nebo pohybu rovnoměrně přímočarém

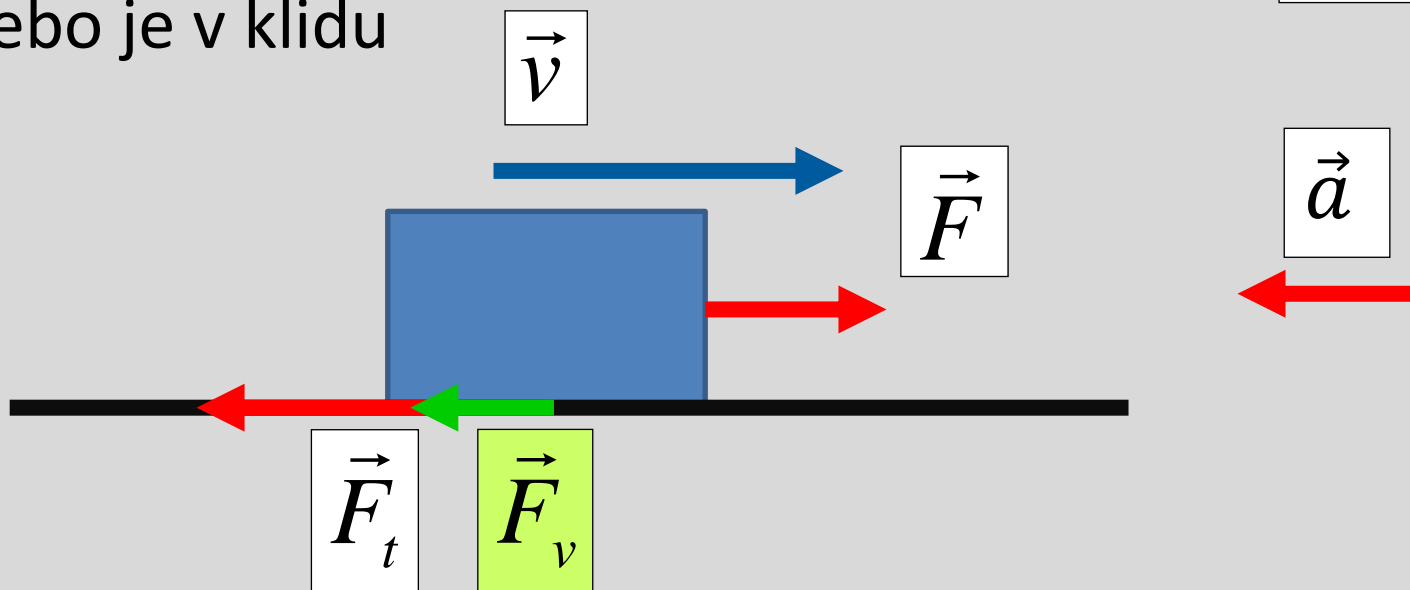
$$F_v = 0N$$

- $F < F_t$

těleso se pohybuje rovnoměrně zpomaleně

nebo je v klidu

$$F_v = F_t - F$$

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

Vlastnosti třecí síly:

velikost třecí síly

$$F_t = f \cdot F_n$$

f – součinitel smykového tření

- **nezávisí**

- na obsahu styčných ploch
- na rychlosti (při $\downarrow v$)

- **závisí**

- **na jakosti styčných ploch**

(tu určuje materiál, z něhož jsou plochy vyrobeny)

- molitan, dřevo, smirkový papír, led, ocel, ...

- **na jejich drsnosti**

(tu určuje způsob opracování ploch)

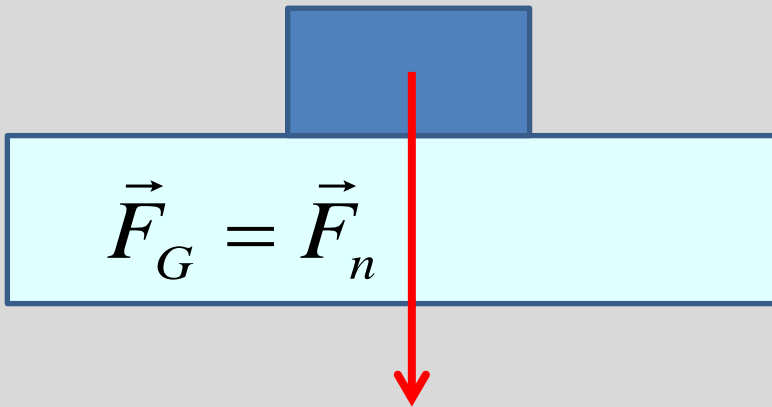
- jemný a hrubý smirkový papír,
- ohoblované a neohoblované dřevo, ...

- **velikosti kolmé tlakové (normálové) síly F_n .**

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

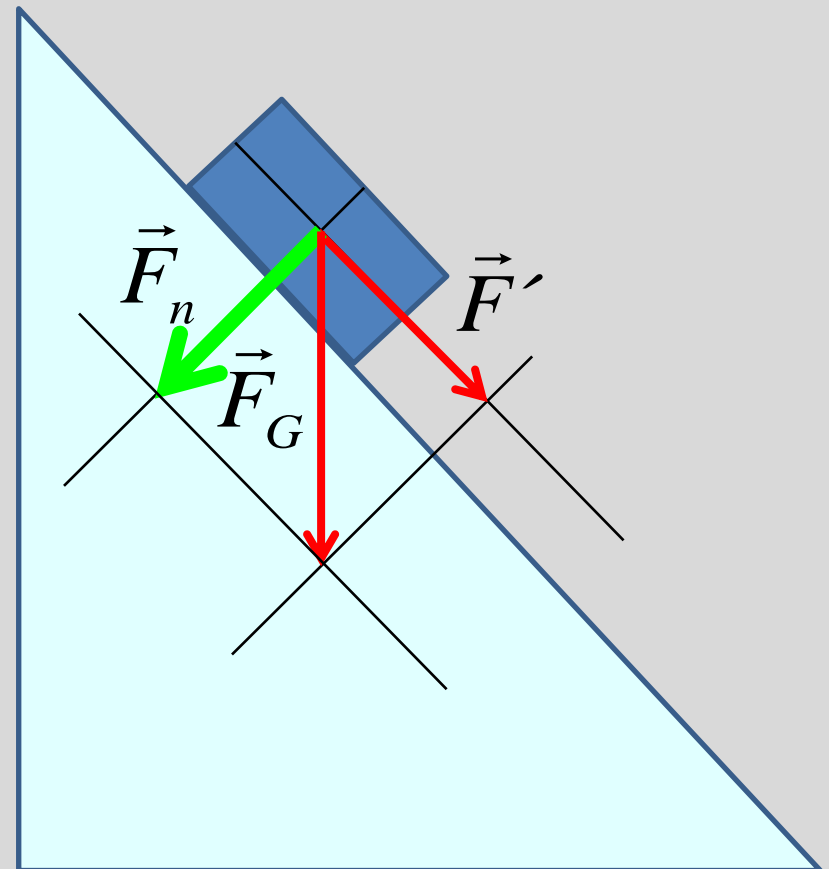
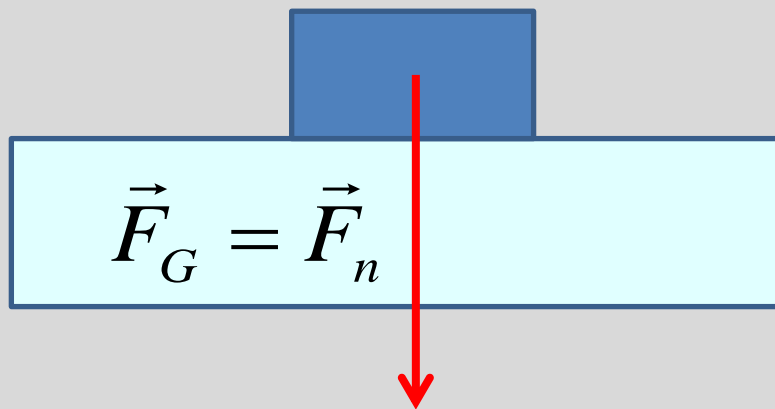
Normálová síla $\mathbf{F}_n$ (síla kolmá k podložce) je v případě vodorovné podložky totožná se silou tíhovou.

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

Normálová síla $\vec{F}_n$ (síla kolmá k podložce) je v případě vodorovné podložky totožná se silou tíhovou.

Pokud se bude nacházet těleso na nakloněné rovině, bude normálová síla složkou tíhové síly.

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

Síla potřebná k uvedení tělesa do pohybu **je větší** než síla, která těleso udržuje v rovnoměrném přímočarém pohybu.

Mezi tělesem a podložkou působí za **klidu** klidové tření.

$$f < f_0$$

f_0 **součinitel smykového tření v klidu**
je za jinak stejných podmínek větší než f

3. 7. SMYKOVÉ TŘENÍ

Uveďte příklady užitečného a nežádoucího tření.

Užitečné tření:

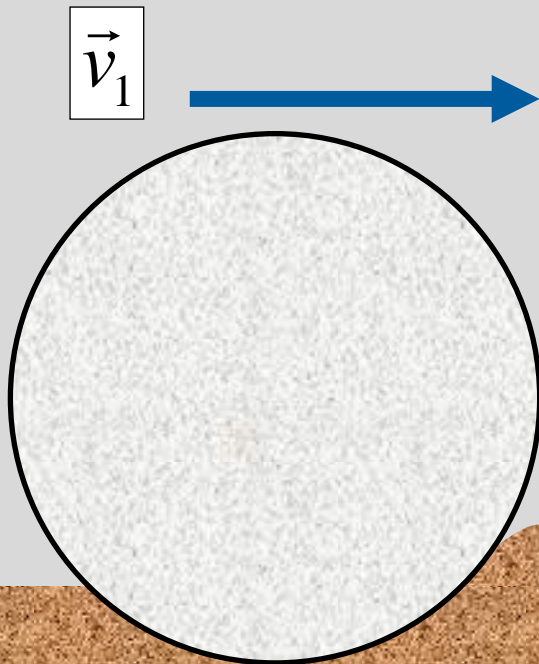
- pohodlná chůze
- hudební nástroje...
- brzdění pohybu...
- používání pilníků, brusek, řemenic, ...

Nežádoucí tření:

- brzdění pohybu
- opotřebovávání pneumatik a obuvi
- nežádoucí zahřívání částí strojů ...

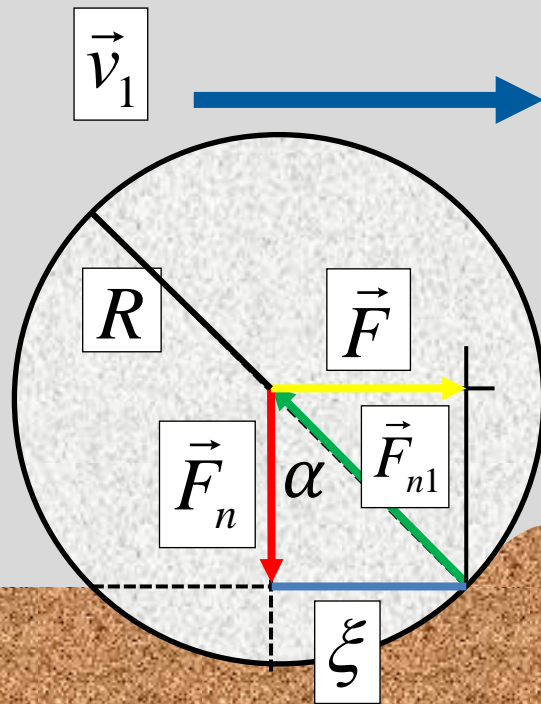
3. 8. VALIVÝ ODPOR

- vzniká vždy, když se těleso kruhového průřezu (válec, koule) valí po pevné podložce
- příčinou je neexistence absolutně tuhého tělesa, stlačování a deformace podložky a valícího se tělesa

3. 8. VALIVÝ ODPOR

- Při valení tvrdého tělesa po nedokonale pružné podložce dochází působením normálové tlakové síly F_n k deformaci podložky.
- Kdyby byla podložka dokonale pružná, byla by reakce podložky $-F_n$ a ležela by na stejné vektorové přímce jako normálová síla F_n .
- Následkem deformace se ale působišť skutečné reakce F_{n1} posune o vzdálenost ξ kupředu.

3. 8. VALIVÝ ODPOR

• Pro velikost síly F , kterou udržíme těleso v rovnoměrném přímočarém pohybu, pak platí $F = F_n \cdot \operatorname{tg} \alpha$

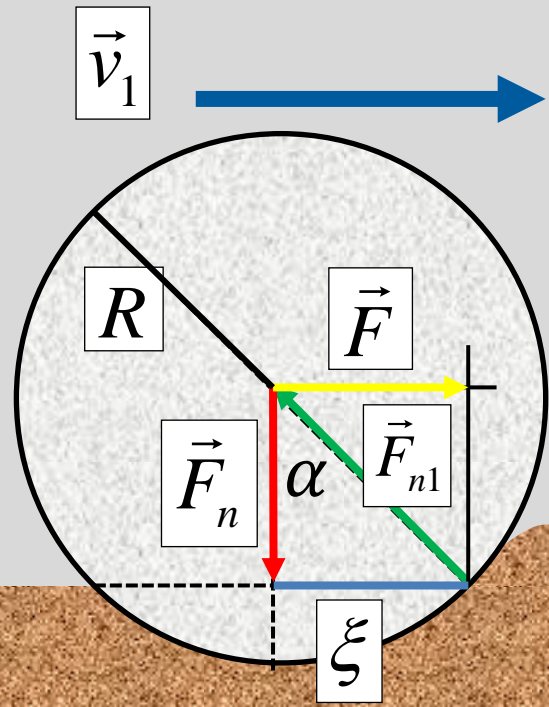
• Pro malé úhly α je $\operatorname{tg} \alpha = \sin \alpha$

• R – poloměr tělesa s kruhovým průřezem

• ξ – ksí - rameno valivého odporu $[\xi] = m$

$$F \approx m$$

F je přímo úměrná hmotnosti

$$F \approx \frac{1}{R}$$

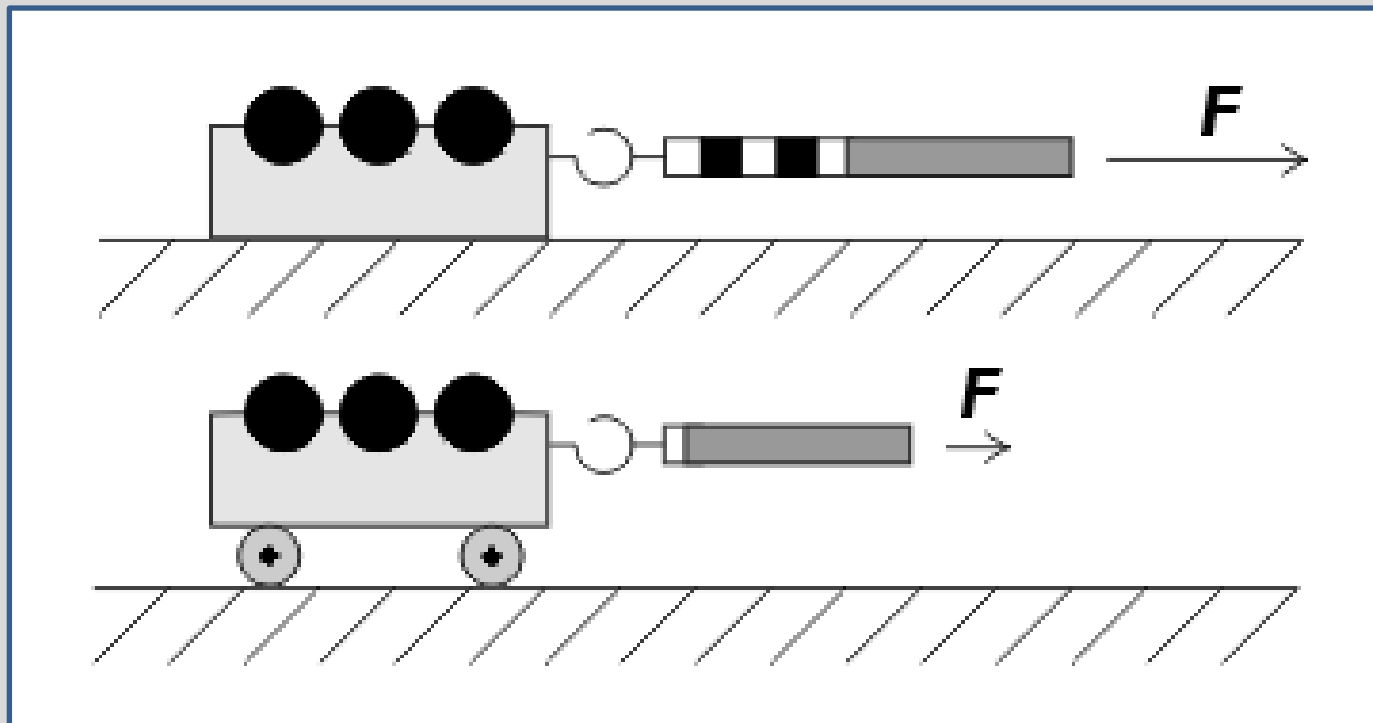
F je nepřímo úměrná poloměru

$$F = F_n \cdot \operatorname{tg} \alpha$$
$$\sin \alpha = \frac{\xi}{R}$$
$$F = \frac{\xi}{R} F_n$$

3. 8. VALIVÝ ODPOR

Za jinak stejných podmínek je odporová síla při valení mnohem menší než třecí síla při smykovém tření.

Proto se v praxi často smýkání nahrazuje valením (*např. tak, že se příslušné těleso podloží několika válečky nebo rourami*).

Obr.: 1

3. 8. VALIVÝ ODPOR

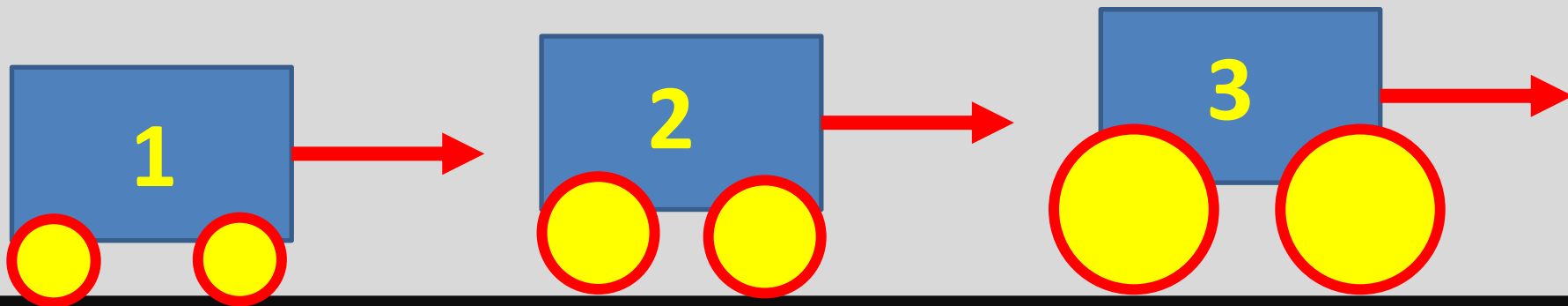
Vozíky jsou stejně těžké.

Na který vozík působí největší valivý odpor?

$$F = \frac{\xi}{R} F_n$$

$$F \approx \frac{1}{R}$$

Na ten, který má
nejmenší kola – č. 1.

3. 8. VALIVÝ ODPOR

Na které těleso valící se po podložce působí větší odporová síla? Zdůvodněte.

1. Dvě stejně velké měděné koule.
Jedna je dutá druhá plná.

$$F = \frac{\xi}{R} F_n$$
$$F \approx F_n$$

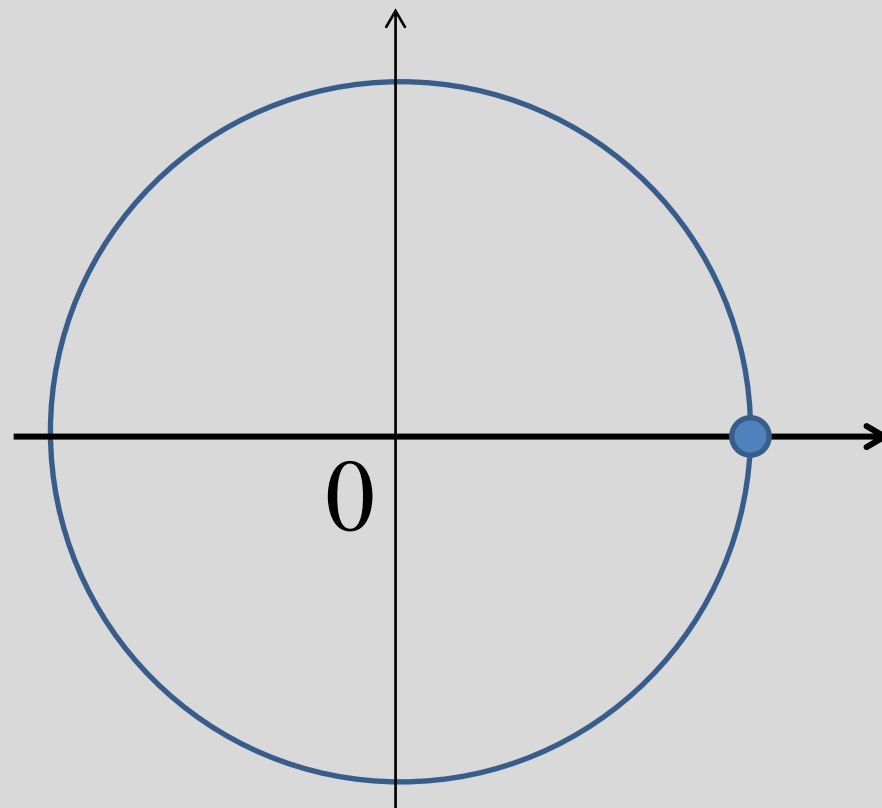
Na plnou – je těžší – působí větší normálovou silou.

2. Hliníková a ocelová koule stejného poloměru se stejným valivým ramenem.

Na ocelovou – je těžší – působí větší normálovou silou.

OPAKOVÁNÍ – POHYB POKRUŽNICI

Rovnoměrný pohyb po kružnici je pohyb **periodický**.

OPAKOVÁNÍ – POHYB POKRUŽNICI

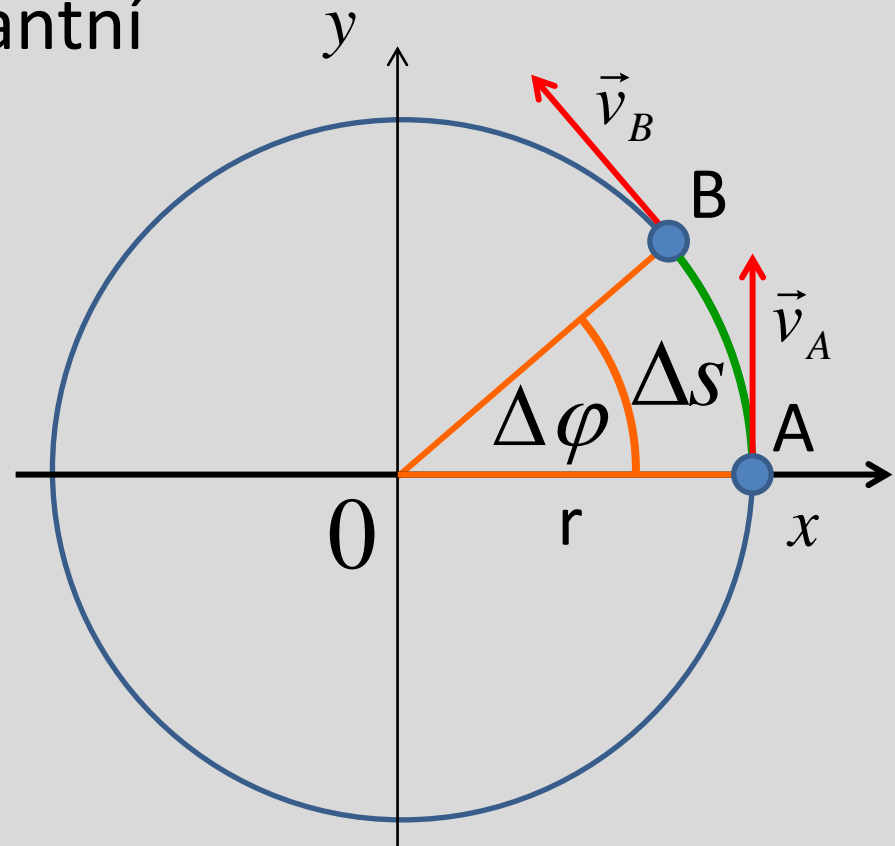
směr rychlosti – tečna ke kružnici

velikost rychlosti – konstantní

úhlová dráha $\Delta\varphi$

(středový úhel)

poměr délky oblouku
kružnice a poloměru

$$\Delta\varphi = \frac{\Delta s}{r}$$

$$[\varphi] = \text{rad (radián)}$$

OPAKOVÁNÍ – POHYB POKRUŽNICI

úhlová rychlost

podíl úhlové dráhy,
kterou průvodič opíše
za dobu Δt a této doby

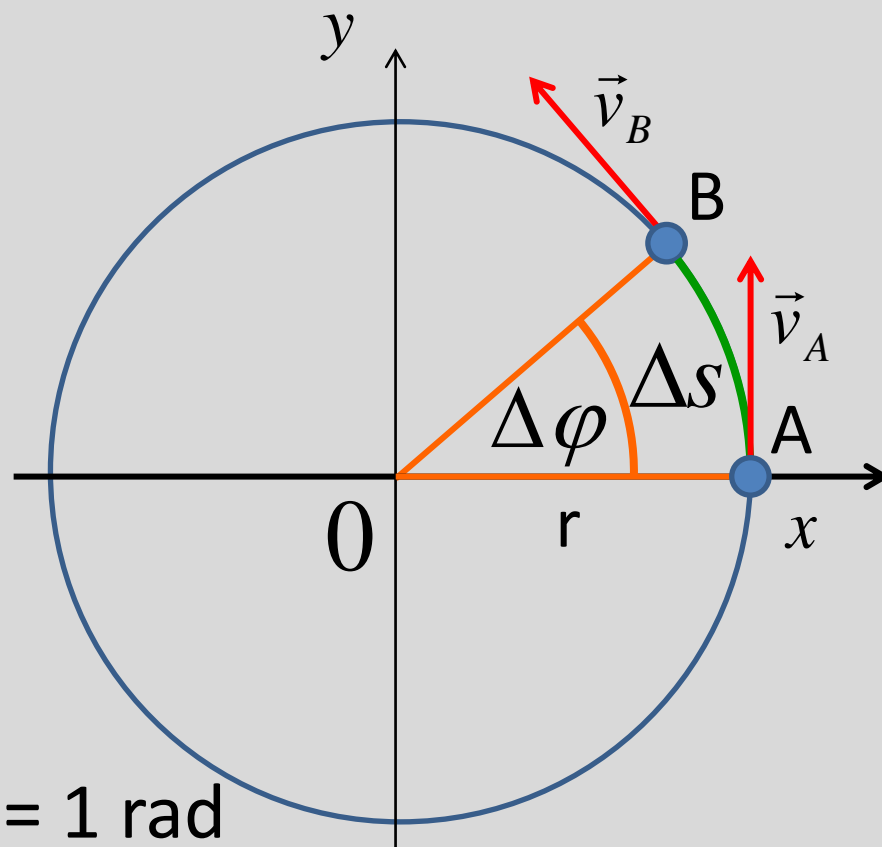
$$\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t}$$

$$[\omega] = \text{rad} \cdot \text{s}^{-1} = \text{s}^{-1}$$

Je-li $\Delta s = r$ pak $\Delta\varphi = 1 \text{ rad}$

Plný úhel:

$\Delta s = 2\pi r$ pak $\Delta\varphi = 2\pi \text{ rad} = 360^\circ$

OPAKOVÁNÍ – POHYB POKRUŽNICI

Perioda

T – doba jednoho oběhu

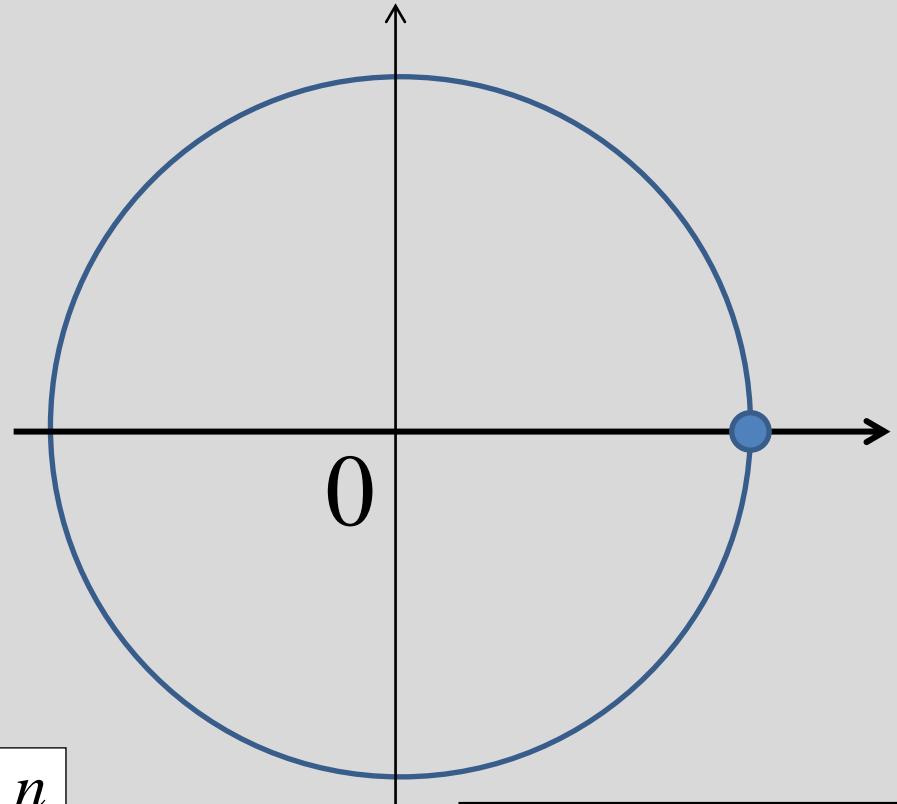
Frekvence

f – počet oběhů
za jednotku času
(sekundu)

$$f = \frac{1}{T} \rightarrow [f] = \text{Hz}$$

$$T = \frac{1}{f} \rightarrow [T] = \text{s}$$

$$f = \frac{n}{t}$$

$$\omega = \frac{2\pi}{T} = 2\pi f$$

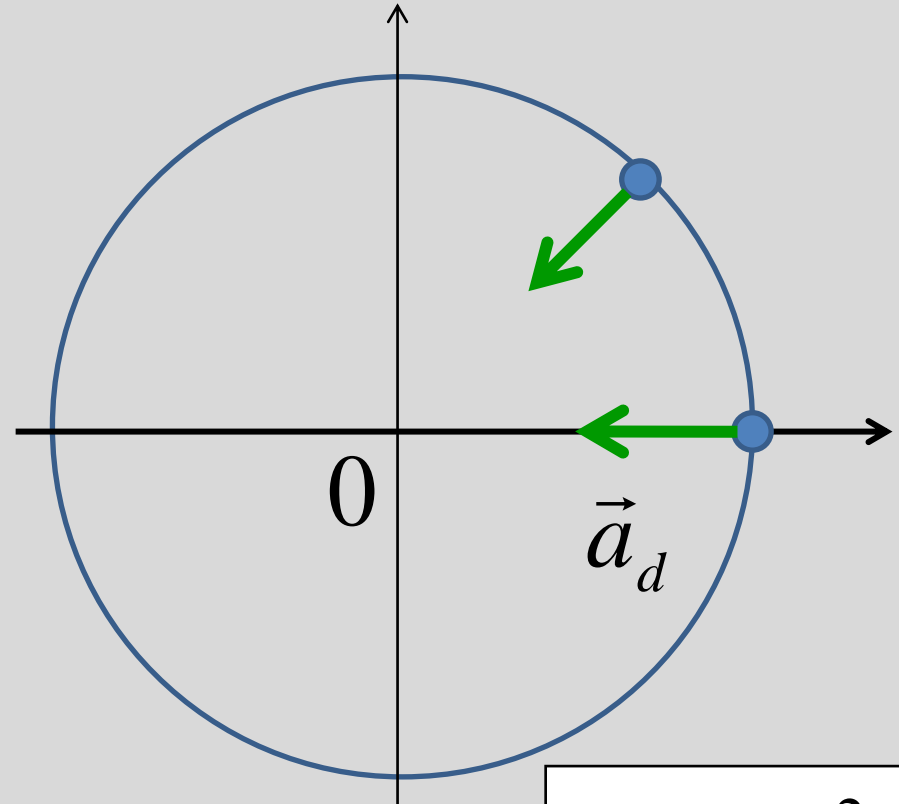
OPAKOVÁNÍ – POHYB POKRUŽNICI

Vztah mezi úhlovou rychlostí a rychlostí:

$$v = \frac{\Delta s}{\Delta t} = \frac{r\Delta\varphi}{\Delta t}$$

$$v = r \cdot \omega$$

$$v = r \cdot 2\pi \cdot f = r \frac{2\pi}{T}$$

dostředivé zrychlení:
směr – do středu kružnice
velikost – konstantní

$$a_d = \omega^2 r$$

$$a_d = \frac{v^2}{r}$$

3. 9. DOSTŘEDIVÁ SÍLA

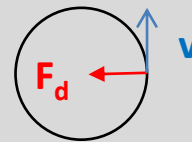
Při rovnoměrném pohybu po kružnici je velikost rychlosti konstantní, ale mění se směr.

V důsledku toho má HB dostředivé zrychlení:

- r – poloměr kružnice
- v – velikost rychlosti hmotného bodu
- ω – úhlová rychlost

$$a_d = \frac{v^2}{r} = \omega^2 r$$

Podle 2.NPZ je příčinou zrychlení HB vždy síla, která má stejný směr jako zrychlení – **síla dostředivá**.

$$\vec{F}_d = m \cdot \vec{a}_d$$
$$F_d = m \frac{v^2}{r} = m \omega^2 r$$

- **směr** dostředivé síly je kolmý ke směru okamžité rychlosti HB
- jejím **pohybovým účinkem** je změna směru rychlosti HB (zakřivení jeho trajektorie do tvaru kružnice)

3. 9. DOSTŘEDIVÁ SÍLA

Dostředivá síla může mít původ v libovolném vzájemném silovém působení dvou těles.

Tato síla může být realizována:

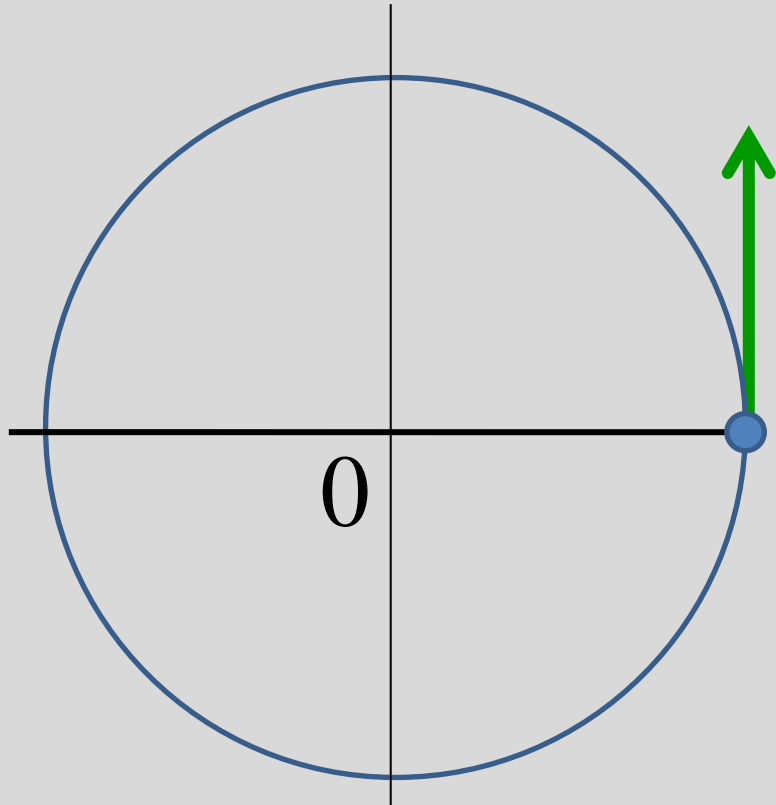
- **tahovou silou**
  - kulička na provázku...
- **gravitační silou**
  - pohyb družic kolem Země,
  - pohyb planet kolem Slunce, ...
- **magnetickou silou**
  - vychylování elektronů v obrazovce televizoru, ...

3. 9. DOSTŘEDIVÁ SÍLA

Přestane-li dostředivá síla na těleso působit, pohybuje se těleso dále ve směru tečny ke kružnici.

Příklad:

- *jiskry odlétající od brusného kotouče,*
- *hod kladivem,*
- *vrh koulí, ...*

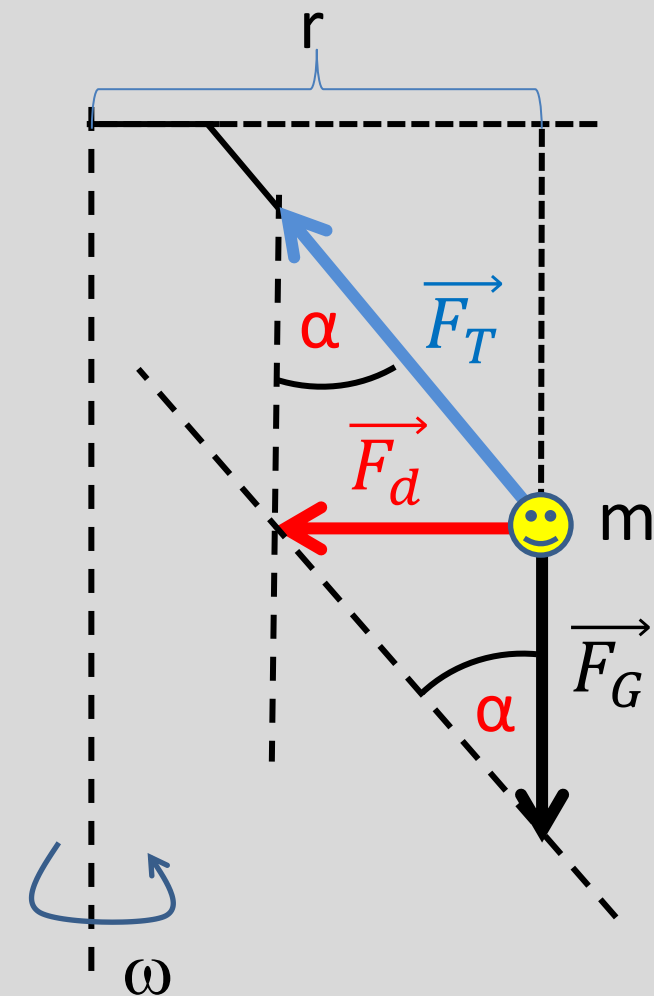

3. 9. DOSTŘEDIVÁ SÍLA

F_G - tíhová síla

F_T - tahová síla lana

F_d - výsledná dostředivá síla

PŘ. kolotoč

ω – úhlová rychlost otáčení

r – poloměr trajektorie kružnice

α – úhel, který svírá závěs sedačky se svislým směrem

m – hmotnost sedačky + někdo

$$\operatorname{tg} \alpha = \frac{F_d}{F_G}$$

$$F_d = m g \cdot \operatorname{tg} \alpha$$

$$F_d = m \cdot \omega^2 r$$

$$m g \cdot \operatorname{tg} \alpha = m \cdot \omega^2 r$$

$$\operatorname{tg} \alpha = \frac{\omega^2 r}{g}$$

3.11. NEINERCIÁLNÍ VZTAŽNÉ SOUSTAVY (NVS)

V NVS

- nezůstává izolované těleso v klidu nebo v rovnoměrném přímočarém pohybu
- neplatí 1. a 3. NPZ
- 2. použít lze, ale **musíme vzít v úvahu** kromě sil vznikajících vzájemným silovým působením těles **i síly setrvačné**.
- Na těleso v NVS působí setrvačná síla $\mathbf{F}_S$, vznikající jako důsledek zrychleného pohybu soustavy.

Setrvačné síly

- nemají svůj původ ve vzájemném silovém působení těles, (neexistuje reakce k této síle)
- patří mezi tzv. zdánlivé síly
- existují pouze v NVS

3.11. NEINERCIÁLNÍ VZTAŽNÉ SOUSTAVY (NVS)

Obdobně pro těleso, které se pohybuje rovnoměrně zrychleným pohybem ve směru svislém.

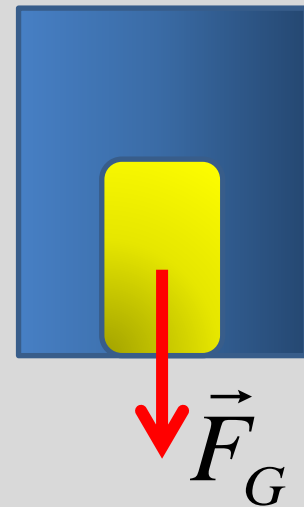
Př. : Výtah, v něm těleso o hmotnosti m .

$$\vec{F} = \vec{F}_G + \vec{F}_s$$

Na těleso ve výtahu působí síla F .

1. v klidu nebo rovnoměrně přímočarém pohybu

$$F = F_G$$

3.11. NEINERCIÁLNÍ VZTAŽNÉ SOUSTAVY (NVS)

Obdobně pro těleso, které se pohybuje rovnoměrně zrychleným pohybem ve směru svislém.

Př. : Výtah, v něm těleso o hmotnosti m .

$$\vec{F} = \vec{F}_G + \vec{F}_s$$

Na těleso ve výtahu působí síla F .

1. v klidu nebo rovnoměrně přímočarém pohybu

$$F = F_G$$

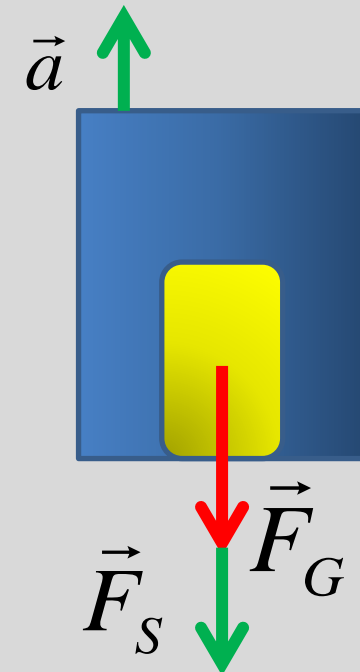
2. při rozjíždění výtahu se zrychlením a

• směrem nahoru

• F_G, F_s mají stejný směr

$$F = F_G + F_s$$

$$F = mg + ma$$

3.11. NEINERCIÁLNÍ VZTAŽNÉ SOUSTAVY (NVS)

Obdobně pro těleso, které se pohybuje rovnoměrně zrychleným pohybem ve směru svislém.

Př. : Výtah, v něm těleso o hmotnosti m .

$$\vec{F} = \vec{F}_G + \vec{F}_s$$

Na těleso ve výtahu působí síla F .

1. v klidu nebo rovnoměrně přímočarém pohybu

$$F = F_G$$

2. při rozjíždění výtahu se zrychlením a

• směrem nahoru

• F_G , F_s mají stejný směr

$$F = F_G + F_s$$

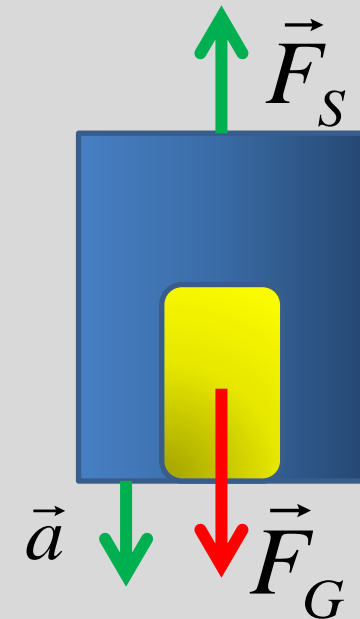
$$F = mg + ma$$

• směrem dolů

• F_G , F_s mají opačný směr

$$F = F_G - F_s$$

$$F = mg - ma$$

Jestliže se

$$F_G = F_S$$

pak jde o volný pád.

Beztížný stav vzniká v každé NVS,
která se pohybuje vzhledem k Zemi
se zrychlením g .

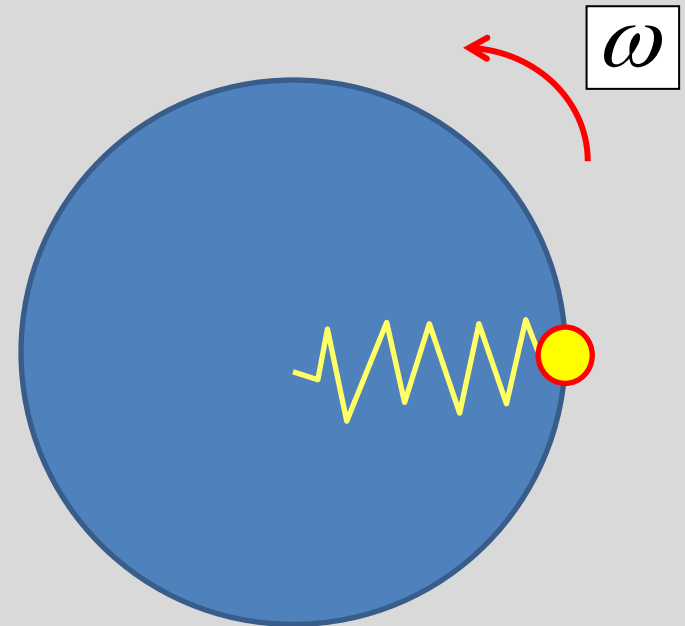
3. 12. OTÁČEJÍCÍ SE VZTAŽNÁ SOUSTAVA

Je neinerciální vztažná soustava pohybující se

- rovnoměrným pohybem
(se zrychlením dostředivým)
- nerovnoměrným pohybem
(k dostředivému zrychlení se přidá i zrychlení tečné)

Př.:

Gramofonová deska otáčející se konstantní úhlovou rychlostí ω , na ní na pružině kulička.

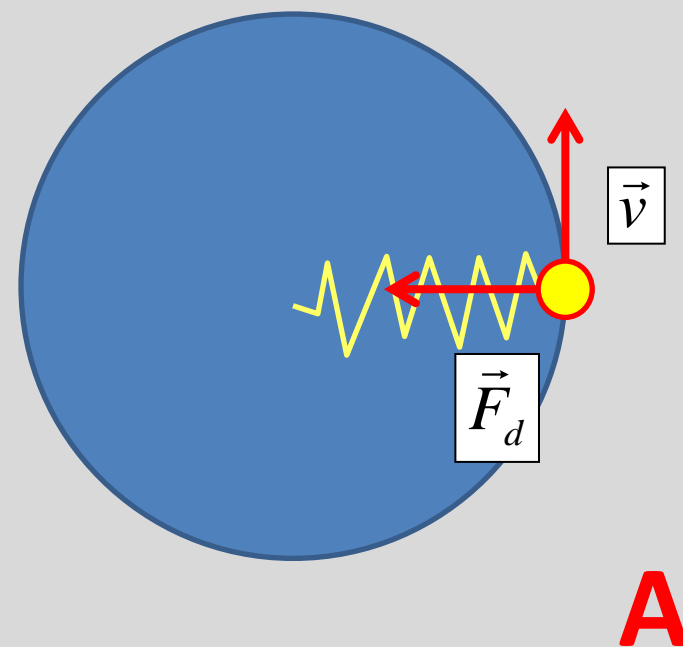

3.12. OTÁČEJÍCÍ SE VZTAŽNÁ SOUSTAVA

Pozorovatel A v IVS

na kuličku působí dostředivá síla

$$F_d = m\omega^2 r = m \frac{v^2}{r}$$

3.12. OTÁČEJÍCÍ SE VZTAŽNÁ SOUSTAVA

Pozorovatel **A** v IVS

na kuličku působí dostředivá síla

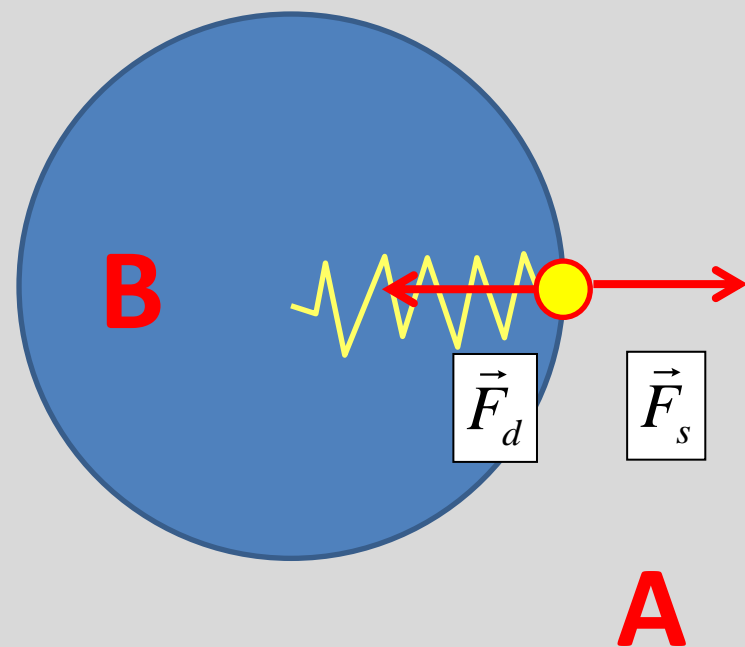
$$F_d = m\omega^2 r = m \frac{v^2}{r}$$

Pozorovatel **B** v NVS

kulička je v klidu výslednice je nulová

pružina je napnutá $\rightarrow$ působí síla F_d , ale taky F_s

$$\vec{F}_d = -\vec{F}_s$$

3.12. OTÁČEJÍCÍ SE VZTAŽNÁ SOUSTAVA

Pozorovatel **A** v IVS

na kuličku působí dostředivá síla

$$F_d = m\omega^2 r = m \frac{v^2}{r}$$

Pozorovatel **B** v NVS

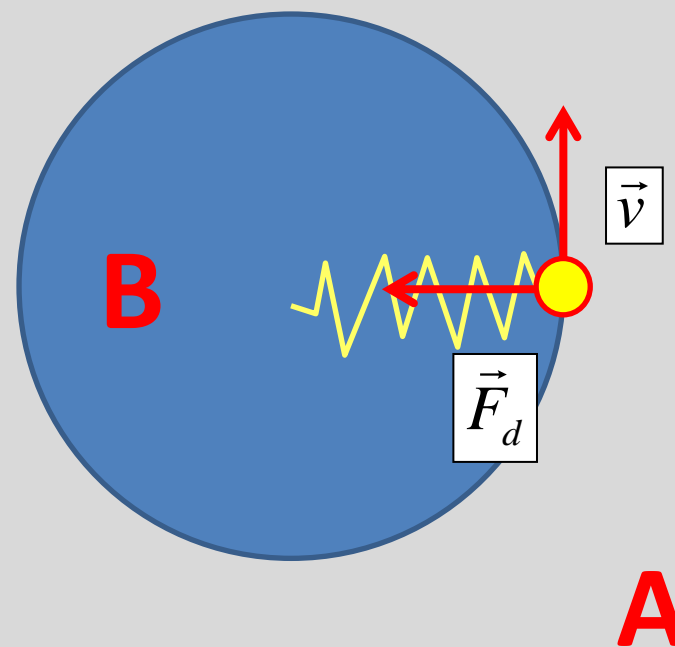
kulička je v klidu výslednice je nulová

pružina je napnutá $\rightarrow$ působí síla F_d , ale taky F_s

$$\vec{F}_d = -\vec{F}_s$$

Přetrhne-li se pružina ($F_d = 0$),
pohybuje se kulička:

v IVS – ve směru tečny (v)

3.12. OTÁČEJÍCÍ SE VZTAŽNÁ SOUSTAVA

Pozorovatel **A** v IVS

na kuličku působí dostředivá síla

$$F_d = m\omega^2 r = m \frac{v^2}{r}$$

Pozorovatel **B** v NVS

kulička je v klidu výslednice je nulová

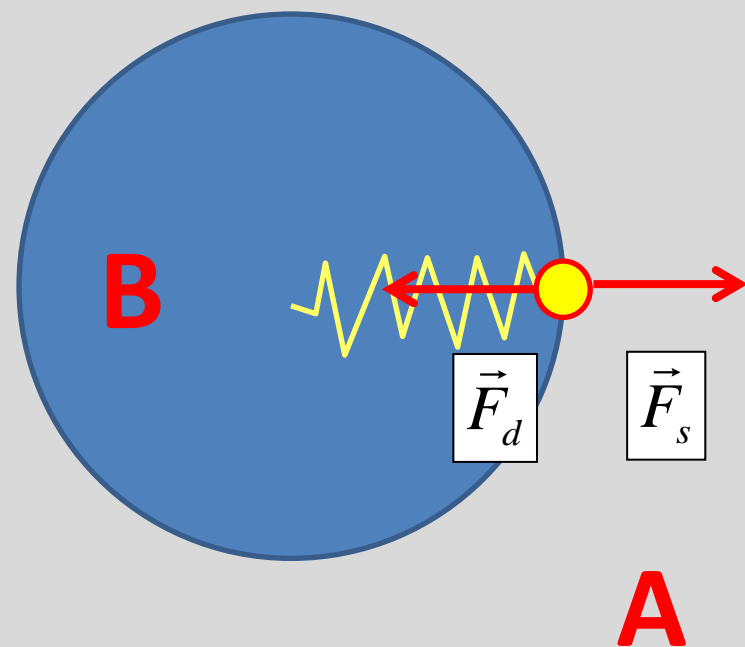
pružina je napnutá $\rightarrow$ působí síla F_d , ale taky F_s

$$\vec{F}_d = -\vec{F}_s$$

Přetrhne-li se pružina ($F_d = 0$),
pohybuje se kulička:

v IVS – ve směru tečny (v)

v NVS – ve směru síly setrvačné
k okraji desky po přímce

3.12. OTÁČEJÍCÍ SE VZTAŽNÁ SOUSTAVA

Síla setrvačná odstředivá není reakční silou k síle dostředivé.

U hlediska účinků nelze rozlišit setrvačnou sílu od jiných sil.

Využití setrvačné odstředivé síly:

- ždímačka na prádlo
- centrifugy (kolotoče, výcvik kosmonautů a pilotů)
- odstředivá čerpadla